

Pohdintoja Max Weberin luentojen ajankohtaisuudesta

Markku Temmes

JOHDANTO

Max Weber oli eittämättä aikansa ja koko oman vuosisatansa kaukokatseisimpia yhteiskuntatieteilijöitä. Tästä syystä hänen vuosina 1917 ja 1919 pitämänsä ylioppilaille suunnatut luennot olivat ja ovat edelleen yhteiskuntakehityksen tulkinnan monitasoisia lähteitä. Luennot on Tapani Hietaniemen ja Risto Hannulan toimesta käännetty suomeksi vuonna 2009. En lähesty Weberin luentoja tulkitsijan näkökulmasta, vaan yritän peilata omaa hallinnon ja hallinnon tutkimuksen kokemusta Weberin esille nostamiin teemoihin. Olen omissa viimeaikaisissa artikkeleissani ollut kiinnostunut Suomen hallinnon tulevaisuudesta tyypillisenä hyvinvointivaltiona, joka on joutunut muutosten kouriin. Weberin kirjoitukset antavat aihetta pohtia myös nykyajan hyvinvointivaltion kohtaloa sekä sen hallinnon uhkakuvia.

Max Weberin näkökulma hänen pitäessään kyseisiä luentoja oli myös tulevaisuuteen tähdätty, vaikka hän erityisesti poliitikon ammattia käsitellessään tukeutuu laajaan historialliseen aineistoon. Hänen näkökulmansa kohtalonomaisuus toisaalta optimismina ja toisaalta pessimisminä on pantu merkille. Luennot käsittelevät yliopisto-opettajan ja – tutkijan ammatteja (1917) ja poliitikon ammattia (1919). Weberin lähestymistapa ja kyseisten ammattien merkitys nykyaikaiselle valtiolle ja yhteiskunnalle laajentavat kuitenkin analyysia ja havaintoja laajemmiksi kuin vain kyseisten ammattien tulevaisuutta koskeviksi. Kysymys on länsimaisen modernin valtion kehityksestä sekä tieteen ja liberaalidemokratian rooleista tässä kehityksessä. Weberin lähtökohtina on usko modernin valtion ja yhteiskunnan kehitykseen, jonka hän liittää rationaalisuuden edistymiseen. Rationaaliin yhteiskuntakehitykseen hän liittää ennen kaik-

kea tieteen etenemisen, joka ilmenee erityisesti tieteenalojen ja siten eri yhteiskuntaelämän professioiden spesialisoitumisena, mikä takaa niiden asteittaisen laajenemisen ja syvenemisen. Weber oli aitiopaikalla näkemässä modernin valtion ensiaskeleet Saksassa ja Ranskassa, ja hän oli syvällisesti perillä vastaavasta kehityksestä Englannissa ja Yhdysvalloissa. Hän käyttääkin luentojensa esimerkkiaineistona näitä kaikkein kehittyneimpien maiden kokemuksia modernin valtion saavutuksista 1900-luvun vaihteessa.

Miksi Weberin kaksi yleisöluentoa ovat tärkeitä vuonna 2010 pohdittaessa hyvinvointivaltion tulevaisuutta Euroopassa ja muissa kehittyneissä maissa? Pääosin se johtuu siitä, että hänen vuosina 1917 ja 1919 esille nostamansa teemat ovat edelleen ajankohtaisia. Moderni valtio ja sen luoma hyvinvointiyhteiskunta ovat edelleen riippuvaisia tieteen ja politiikan tasosta ja edistysaskeleista. Lisäksi ajankohdan kohtalonomaisuus, joka johtui Euroopan yhteiskuntien kokemista mullistuksista ja kärsimyksistä, johdatti Weberin käyttämään suorasukaisia ja voimakkaita ilmauksia. Olihan I maailmasota vuonna 1917 vielä käynnissä ja vuonna 1919 maailmansodan liikkeelle panemat poliittiset mullistukset olivat jo toteutumassa. Katselen Weberin ajatuksia erikoistuneen hallintotieteilijän koulutuksen ja kokemuksen pohjalta. Etunani on se, että tiedän Euroopan tapahtumat ja kehityksen vuoden 1919 jälkeiseltä ajalta. Silti en näe aihetta jälkiviisauteen. Weberin esille nostamat ilmiöt ja uhkakuvat olivat hänen aikanaan uusia ja se, että niitä ei osattu riittävästi varoa ja hallita, oli osa ajankuvaa. Vuonna 2010 meiltä voidaan vaatia enemmän varautumiskykyä, onhan moderni yhteiskunta, liberaalidemokratia ja sen poliittinen järjestelmä jo paljon tutumpia. Samoin hallintokoneiston asema ja tehtävät modernissa yhteiskunnassa ovat olleet pitkällisen kehittelyn

alaisena lähes jokaisessa kehittyneessä yhteiskunnassa.

Weberin suvereenisuus ilmenee kykynä nostaa esille teemoja, jotka merkityksensä ja vaikean hallittavuutensa vuoksi ovat olleet avainkysymyksiä lähes sata vuotta sitten ja ovat niitä osin edelleen. Weberillä näyttää olleen taipumusta käyttää erityisesti hänen mielestään pintapuolisen ajattelun yhteydessä termejä, joiden tarkoituksena on paljastaa kyseinen pintapuolisuus. Pyrinkin hallintotieteilijän näkökulman ohella rakentamaan pienen analyysini näiden termien varaan. Niistä esille nouseva Max Weber on paikoin ilkeä, mutta samalla armottoman johdonmukainen omista lähtökohdistaan.

TIEDE AMMATTINA

Yliopistot ja tiede olivat Weberin oma työympäristö, jonka hänen tunsikin läpikotaisin ja johon hän suhtautui tarvittaessa armottoman kriittisesti. Hänen keskeisin teemansa vuoden 1917 luennossa oli varoitavat ajatukset politiikan tuomisesta yliopistoihin. Kateederipoliitikko oli termi, jolla hän ilmaisi tällaisen ilmiön vaaroja. Weber käy läpi joukon esimerkkejä eri tieteenaloilta, ja päätyy lopuksi käsittelemään hänelle läheisimpiä tieteenaloja eli sosiologiaa, historiaa, kansaintaloustiedettä ja valtio-oppia. Myös näiden alojen osalta, joissa politiikka on keskeinen tutkimuskohde, hän korostaa, ettei opiskelijoiden ja erityisesti opettajien tule tuoda politiikkaa eli poliittisten mielipiteiden ilmaisemista luentosaloihin (Weber 2009, 49). Tiede ei vastaa kysymykseen siitä, mitä meidän on tehtävä tai miten eletävä. Siten profeetta tai demagogi ei kuulu luentosalin korokkeelle. Opettajan tehtävä on hyödyttää opiskelijoita tiedoillaan ja taidoillaan ja tieteellisellä kokemuksellaan, ei tyrkyttää heille henkilökohtaisia poliittisia katsomuksiaan. Weber torjuu subjektiivisuuden myös ja nimenomaan puhtaasti tieteen etujen vuoksi. Kun tiedemies esittää oman arvoarvostelmansa, tosiasioiden täydellinen ymmärtäminen lakkaa. Weber laajentaa kiintoisalla tavalla tämän johtopäätöksen koskemaan henkilökohtaisten kannanottojen lisäksi myös järjestelmien välisiä kannanottoja, jotka valtio-opissa ovat tärkeä alue.

Weberin mukaan tiede antaa ajattelun menetelmiä, välineitä ja koulutusta. Nykyaikainen

tiede on hänen mukaansa ammattimaista ”kutsunustyötä”, joka palvelee itsetutkistelua ja tosiasioiden välisten yhteyksien havaitsemista. Meidän aikamme ominaispiirteitä ovat rationalisoituminen ja intellektuaalistuminen sekä ennen kaikkea taianomaisuuden katoaminen maailmasta. Tämän ajan kohtalona on, että julkisuudesta ovat väistyneet nimenomaan perimmäiset ja ylevimmät arvot. Ei ole sattumaa, että suurin taiteemme on intiimiä eikä monumentaalista (emt., 64).

Weber kuuluttaa modernin yhteiskunnan tarvitsemaa tiedettä, jolla on rooli edistyksen moottorina. Hän uskoo tässä onnistuttavan parhaiten, jos tiede on arvovapaata ja sen tekijät eivät politisoidu. Hänestä on tärkeää myös yhteiskuntatieteissä pitää poliittiset arvoarvostelmat ja tiede erillään. Hän myöntää ilmiön vaikeuden mutta on ehdoton kannassaan (emt., 51).

Hallintotieteen kannalta Weberin tiedettä ja tieteellistä työtä koskeviin pohdiskeluihin liittyy monia mielenkiintoisia teemoja. Lienee selvää, että eriytyneessä hallintotieteessä, joka tutkii poliittis-hallinnollisen järjestelmän hallinnollista aluetta, Weberin korostama sääntö pitää poliittiset mielipiteet tieteen ja yliopistopetuksen ulkopuolella on erityisen huomion arvoisin. Palveleehan hallintokoneisto liberaalidemokratiassa kaikkia poliittisia suuntauksia, ja tuloksellisen hallintotieteellisen tutkimuksen ennakoedellytys on arvioiva suhtautuminen kaikkiin poliittisiin suuntauksiin.

Yliopistojen ja yliopisto-opettajien politisoituminen tietenkin liittyy tieteen ja politiikan erottamiseen, mutta on myös osa hallinnon politisoitumista. Weber käsittelee vuoden 1919 luennossa politiikkaa ammattina ja erottaa sen tiukasti virkamiesammattista. Jälkiviisaasti voimme todeta, että sekä hallinnon että yliopistojen politisoituminen on ollut useimmissa kehittyneissä maissa tosiasia. Weber kuuluttaa itsehillintään ja mielipiteen ilmaisemisen karttamista silloin, kun on kysymys henkilökohtaisesta poliittisesta mielipiteestä (emt., 51). Periaatteen noudattaminen ei ole ongelmatonta, mutta se soveltuu hyvin liberaalidemokratian poliittisesti monitahoiseen ympäristöön.

Weber ei kovin suoranaisesti korosta empiirisen tutkimuksen merkitystä, mutta välillisesti myös hän monien merkittävien yhteiskuntatutkijoiden tapaan nostaa esille teemoja, jotka liit-

tyvät tosiasiatiedon keräämiseen ja siihen valloiseen ja arkiseen työhön, mitä empiirinen tutkimus on. Hänen isältään lainaamansa metafora kovien lankkujen poraamisen vaatimasta kärsivällisyydestä sopii hyvin tutkimukseen, vaikka metafora on Weberillä esillä poliittisen vaikuttamisen yhteydessä. Weber päättää vuoden 1917 luentonsa sanoihin: ”Oppikaamme siitä, että pelkkä kaipaaminen ja odottaminen eivät riitä ja tehkäämme toisin: menkäämme työmme ääreen ja noudattakaamme »päivän vaatimusta» – niin inhimillisesti kuin ammatillisestikin. Se taas on luontevaa ja yksinkertaista, jos jokainen löytää juuri hänen elämänsä lankoja pitelevän daimonin ja tottelee tätä” (emt., 66).

Tutkijan puritaanisen arkipäiväisyyden rinnalle Weber nostaa terminsä *irrationaalisuuden moderni intellektualistinen romantiikka*, jolla hän kuvaa rationaalisen ajattelun ja tieteellisiin metodeihin epäilevästi tai välinpitämättömästi suhtautuvien tapaa hahmottaa maailmankuvaansa. Weber ihmettelee sitä, että ainoa mihin intellektualismi ei vielä tähän mennessä (1917) ollut koskenut eli nimenomaisesti irrationaaliset alueet, kohotetaan nyt tietoisuuteen ja asetetaan sen suurennuslasin alle. Sitähän irrationaalisuuden moderni intellektualistinen romantiikka käytännössä merkitsee. Tulokset tällaisesta intellektualismista vapautumisesta ovat Weberin mukaan kuitenkin päinvastaisia kuin tämän tien kulkijat ovat asettaneet päämääräkseen (emt., 46). Olisi ollut mielenkiintoista nähdä miten Weber olisi reagoinut aikamme keskusteluihin postmodernista yhteiskunnasta ja sen organisaatioista. Toisaalta tämän abstraktin ja osin naiivin keskustelun lomassa on tullut esille todellisia ideoita kehittää muuttuvaa yhteiskuntaa ja sen tarvitsemia organisaatioita.

Weberin tiedekäsitys näyttää selkeältä ja yksinkertaiselta pitäytyessään tieteen tulosten käyttöarvon kannalta keskeisiin kysymyksiin. Se on samalla arkipäiväinen korostaessaan tutkijan työtä jatkuvana puurtamisena ja itsensä kehittämisenä. Liittymäkohdat virkamiestyöhön ovat löydettävissä tältä pohjalta. Samoin modernin valtion politiikan ammatillaiset ovat alansa puurtajia. Vaikka Weber korostaa näiden ammattien eroja ja erityisiä vaatimuksia, yhtäläisyyksiä löytyy erityisesti siinä realismissa, jossa pohditaan kyseisten ammattien edellytyksiä ja olosuhteita modernissa valtiossa. Tärkeää on

myös havaita ne käytännön kytkennät, jotka johdavat näiden ammattien yhteistyöstä ja mahdollisista yhteisistä rekrytointitaustoista. Yhteistä on myös se, että näiden ammattien väliset suhteet muuttuvat modernin valtion kehittyessä.

POLITIikka AMMATTINA

Weber piti politiikkaa ammattina ja kutsumuksena käsittelevän esityksensä vuonna 1919, milloin Saksa oli jo monella tavalla kokenut hävityn sodan jälkeiset yhteiskunnalliset mullistukset. Weber käsittelee näitä mullistuksia ja niiden aktoreita kuitenkin vain välillisesti. Hän keskittyy suureen linjakysymyksen: ammattimaisten poliitikkojen esiinmarssiin. Hän näkee poliittikan ammattimaistumisen osana demokratian syvenemistä. Weberhän puhui ”massademokratiasta”, joksi hän kutsui liberaalidemokratioiden edustuksellista, demokraattista mallia. Hän näki sen ainoana tehokkaana kansallisvaltioiden demokratisoitumisen väylänä. Lyhyessä esitelmässään hän vyöryttää useiden eri maiden esimerkkiaineistoa todistellakseen edustuksellisen demokratian vähittäistä kehitystä painottaen erityisesti ammattimaisen poliitikkokunnan erilaisia kehitysmalleja.

Poliittisen sisällön osalta Weberin pääviesti perustuu erotteluun *vakaumuspolitiikka/-poliitikko* ja *vastuullisuuspolitiikka/-poliitikko* välillä. Weber korostaa realistisuutta ja arkipäivän ongelmien hahmottamisen tärkeyttä analysoidessaan vakaumuksen ja vastuun ottamisen eroa poliittisena päämääränä (emt., 136). Toisaalta Weber korostaa, ettei vakaumusetiikka olisi samaa kuin vastuuttomuus tai vastuullisuusetiikka olisi samaa kuin vakaumuksettomuus. Kumpikaan ei yleensä esiinny puhtaana. Ääripäissään tällä dikotomialla on kuitenkin selvä erotteleva vaikutus käytännön politiikassa. Vastuullisuuseettisesti toimittaessa meidän täytyy ennakoida toimintamme (näköpiirissä olevat) seuraukset. Vakaumukselliselle syndikalistille saattaa olla selvää, että hänen toimintansa seurauksia ovat vastuksen kasvu, hänen luokkansa lisääntynyt sorto ja sen valtaan nousemisen estyminen – mutta se ei tee häneen minkäänlaista vaikutusta. Tämän päivän valtakunnallisessa politiikassa vakaumuksen ja vastuun dikotomia vaikuttaa erityisesti hallitustyöskentelyssä. Suomalainen koalitionhallitusten malli asettaa vakaumuspolii-

tikon ministerinä kiintoisaan tilanteeseen. Hän ei voi useinkaan toimia puhtaasti vakaumuksensa pohjalta ministerinä, mutta toisaalta hän voi vedota hallitusohjelmaan ja hallituskumppanien kanssa tehtäviin kompromisseihin perustelleessaan vakaumuksestaan poikkeavia kantojaan.

Weber johtaa edellä selostetusta dikotomiasta useita aikanaan ajankohtaisia kannanottoja poliittisen järjestelmän kehitysilmioista. Hän kummeksui katujen vallankumouksellisten sankarien ympärillä esiintyvää mystiikkaa. Hän riisui sen organisaatioanalyysiksi, jossa näiden karismaattisten sankarien ympärille muodostuu seurue, joka elää saaliilla, ryöstöillä, pakkoluovutuksilla ja –maksuilla sekä pakottomalla ihmiset arvottomien maksuvälineiden käyttöön. Weberin mukaan karismaattisia seurueita voi olla esimerkiksi sotapäälliköillä, profetoilla, rosvoilla ja vallankumouksellisilla (emt., 81). Karismaattiset seurueet eivät suinkaan ole jääneet historiaan, vaan niitä esiintyy ympäri maailmaa erityisesti vallankumousten ja vallankumouksellisten liikkeiden yhteydessä. Vallankumouksellisen karismaattisen seurueen organisointi uusien vallanpitäjien hallinnoksi on monesti johtanut väkivaltaan ja korruptioon.

Weber nostaa esille myös väkivallan käytön eettistä ulottuvuutta poliittisen vallan yhteydessä. Hän kritisoi voimakkaasti bolsevistisia ja spartakistisia ideologeja siitä, että ne hyväksyvät väkivallan käytön ja jopa ihannoivat sen käyttöä poliittisen vallan tavoittelussa ja säilyttämisessä. Weberin mukaan he saavat aikaan samanlaisia tuloksia kuin mitkä tahansa sotilasdiktatuurit (emt., 134). Weberin liberaalidemokratian malliin ja valtiollisen väkivallan monopolin tiedostamiseen perustuvat kannanotot ennakoivat reaalikommunismin tulevaa kehitystä. Weberin kokemukset olivat lähinnä maailmansodan jälkeisestä Saksasta mutta niiden merkittävien kohde oli 1917 syntynyt Neuvostoliitto. Weber ennakoii neuvostoyhteiskunnan ongelmia ja ansaitsi näin menetellessään merkittävän aseman neuvostoideologian ja - tutkimuksen maalitauluna. On mielenkiintoista seurata missä vaiheessa ja miten venäläinen uusi yhteiskuntatutkimus ja muutkin entiset kommunistimaat lähtevät purkamaan neuvostotutkimuksen Weberistä luomaa myyttiä. Heidän tiedostaessaan yhteiskuntansa ongelmat, kuten byrokratiaongelmat ja liberaalidemokratiansa kehittymättömyyden,

joudutaan turvautumaan politiikan ja hallinnon klassikoihin. Entisten kommunistimaiden pyrkiessä kohti kehittyntä liberaalidemokratiaa, oikeusvaltiota ja tehokasta markkinataloutta, näiden yhteiskuntaelementtien suhteiden tunti- ja Weber nousee joka tapauksessa esille.

Weberin ajatukset reaalikommunismin heikkouksista olivat vain sivutuote laajemmista pohdintoista, joissa oli kyse kehittyneiden liberaalidemokratioiden kehittymisen edellytyksistä. Tältä pohjalta Weber tekee seikkaperäisen vertailevan analyysin muutaman kehittyneen maan poliitikkojen ammattimaistumisesta. Vertailukohteina ovat Saksa, Yhdysvallat, Englanti ja Ranska. Weber on kiinnostunut siitä, missä vaiheessa ja millä edellytyksillä näissä maissa syntyi ammattipoliitikkojen ryhmä. Näiden maiden kehityshistoriat ovat yllättävänkin erilaiset, mutta yhteistä on, että vähitellen laajaneva ja vakiintuva edustuksellinen demokratiajärjestelmä kaipasi toimiakseen henkilöitä, jotka saattoivat kokopäiväisesti omistautua politiikalle. Näin poliittisia toimijoita ja vallankäyttäjiä saattoivat olla muutkin kuin ne, joiden varallisuus riitti sivutoimisen poliittisen tehtävän ottamiseen, vaikka siitä ei saanut elantoa.

Juuri kysymys ammattipoliitikon mahdollisuudesta saada elantonsa poliittisesta työstä on Weberin analyysin keskiössä. Tähän keskiöön nousee myös kysymys poliittisista virkanimityksistä, sillä Weber näkee selvän yhteyden nykyaikaisen ammattipoliitikon ja virkanimitysten välillä, poliitikon etsiessä mahdollisuutta saada politiikasta elantonsa. Kansainvälisessä vertailukatsauksessaan hän osoittaa useissa maissa kehitysvaiheita, joissa poliittiset puolueet ovat käyttäytyneet puhtaasti virkojen metsästysorganisaatioina tai ainakin olleet aktiivisia pyrkiessään palkitsemaan aktiivisia toimijoitaan virkoihin nimityksillä (emt., 117). Toisaalta hän esittää myös esimerkkejä siitä, miten tällaisia laajoja spoils-järjestelmiä on pyritty kehittämään merit-pohjaisen virkamiesten rekrytoinnin suuntaan. Weber menee jopa niin pitkälle, että hän näkee yhtäläisyyksiä ammattipoliitikon ja yrittäjyyden välillä ja poliittisen tehtävän yrittäjyydenä. Weber näkee yrittäjyyden kehityksen uhkaavan erityisesti paikallisen puoluetoiminnan organisoinnin yhteydessä, jolloin äänen kalastelu muuttuu ammattimaiseksi (emt., 90, 112, 120).

Weber nosti esille myös termin *kosmis-eettinen rationalisti*, jolla hän kritisoi vakaumusetiikan eettistä irratiionalisuutta silloin kun se kohtaa maailman realiteetteja. Vakaumuseetikko ei siedä maailman eettistä irratiionalisuutta. Näin hän päätyy ratkaisuihin, jotka edustavat kosmisteettistä irratiionalisuutta (emt., 139). Hän vastustaa väkivaltaa periaatteessa, mutta hyväksyy sen viimeisenä väkivaltana, joka voi hävittää kaiken väkivallan. Tuloksena on irroutautuminen reaalisen maailman olosuhteista ja ihmisten todellisesta käyttäytymisestä. Poliittisesti toiminta on näin usein naiivia. Weberin pohdinnat liittyvät yleisesti politiikan etiikkaan sekä poliittiseen päätöksentekoon ja virkamiesvalmisteluun, mutta taustalla on varmasti myös dramaattisen ajan vaikutusta. Kosmis-eettisen rationalismin sovellutukset liittyvät meidän aikanamme usein etääntymiseen arkipäivän ongelmista ja oman yhteiskunnan kehittämistä. Tilalle nousevat ”globaalit haasteet” ja muut abstraktit ongelmat. Niitä on helppo käsitellä, jos unohtetaan toteutuksen realismiin liittyvät ongelmat ja erityisesti idean ja sen toteutuksen tarvittavien toimenpiteiden välinen kausaali- ja syy-suhde, jonka analyysi osoittaisi idean toteuttamisen mahdottomaksi.

HEIJASTUKSIA TÄMÄN PÄIVÄN YLIOPISTOON, POLIITIKKAAN JA VIRKAMIEHISYYTEEN

Voiko vuosien 1917 ja 1919 Saksaa ja vuoden 2010 Suomea vertailla Weberin ajatusten pohjalta ja mitä meille jää käteen näistä vertailuista? On selvää, että tämän päivän Suomi on eri kehitysvaiheessa kuin tuolloinen Saksa. Liberaalidemokratia on vakiintunut, oikeusvaltio on ainakin itsestäänselvyys ja markkinatalouden asema tehokkaana talousjärjestelmänä on kiistaton. Tältä pohjalta voidaan Weberin todeta olleen vankasti oikeassa uskoessaan liberaalidemokratiaan toimivana edustuksellisenä järjestelmänä ja uskoessaan markkinatalouden olevan luonnollinen talousjärjestelmä liberaalidemokratiasessa yhteiskunnassa. Weber oli oikeassa havaitessaan vielä tuolloin oraalla olleen ammattipoliitikkojen ammattikunnan merkityksen. Myös hänen viestinsä vakaumuspolitiikan ja vastuullisuuspolitiikan erilaisista tuloksista ja vaikutuksista on osoittautunut toimivaksi analyysiksi nykypäivienkin politiikassa.

Sen sijaan Weber oli väärässä uskoessaan, että hitaasti etenevä rationaalinen kehitys ja tieteen tulokset voisivat ohjata yhteiskuntien vakautta kehitystä kohti kasvavaa irratiionalisuutta. Lähes sadan vuoden historiallinen kehitys kertoo muusta. Totalitaarisuus ja väkivaltaisetkin ideologiat ovat voineet syrjäyttää kehityksen ja vastuullisuuden politiikan myös kehittyneissä maissa. Esimerkiksi Euroopassa Weberin viitoittama kehitysprosessi osoittautui paljon raskaammaksi ja väkivaltaisemmaksi kuin monikaan osasi ennustaa. Toisaalta Max Weberillä oli näiden luentojenakin perusteella avaimia nähdä tähänkin synkkään tulevaisuuteen.

Arkipäiväisen vastuullisuuspolitiikan merkitystä ei voi liaksi korostaa yhä mutkikkaammiksi kehittyneiden hyvinvointiyhteiskuntien hallinnassa ja hallinnossa. Tällaiseen työhön soveltuvien poliitikkojen rekrytointi on yhteiskunnan etu, mihin tulisi panostaa. Tästä päästään ammattipoliitikkojen elantoon liittyvään problematiikkaan. Weberin luennon lukeneelle paljastuu kuinka vähän tämä problematiikka on muuttunut lähes sadassa vuodessa. Suomessa, kuten useimmissa kehittyneissä liberaalidemokratioissa, on edelleen epäselvyyttä siitä, mikä on laillinen ja eettisesti hyväksyttävä tapa hankkia elantonsa poliittisesta työstä. Median ymmärtämätön ja usein aggressiivinen suhtautuminen vaikeuttaa edelleen tämän ongelman ratkaisuja, ja kuitenkin tämän ammattikunnan merkitys on ratkaiseva poliittis-hallinnollisen järjestelmän toimivuudelle. Vaalirahaongelmat luovat politiikan ylle korruption varjon, joka muutoinkin on kehittyneiden maiden ongelma poliitikkojen ja virkamiesten joutuessa yhä laajemmin mukaan talouden toimintaan. NPM -tyyppinen markkinoilla toimivien organisaatioiden ja niiden valvonnan entistä tiukempi erottaminen tuo selvyyttä järjestelmään, mutta se ei ratkaise koko ongelmaa. Puolueiden vaalirahoituksen selkeyttäminen myös siten, että poliittiset toimijat voivat saada ammatistaan kohtuullisen ja turvatuksen toimeentulon on myös tämän päivän ongelma.

Weberin esille nostama uhkakuva siitä, että puolueet pyrkivät käyttämään hallinnon virka- paikkoja palkitakseen omia tukijoitaan on edelleen ajankohtainen. Sekä avoin politisoituminen että Suomelle ominainen piilopolitisoituminen uhkaavat tasokasta virkamiesjärjestelmää. Weber

korosti virkamieskunnan merkitystä ja erityisyyttä valtiollisena säätyinä. Kehitys, jossa johtava virkamiehistö olisi redusoitu ministerien ja muiden poliittisten johtajien tiimien jäseneksi, olisi useassa suhteessa vaarallinen kehityssuunta kehittyneissä yhteiskunnissa. Se laskisi virkamiesjohdon ammatillista tasoa ja hallinnon uskottavuutta ja ulkoista kuvaa luotettavana ja puolueettomana koneistona. Todennäköisesti se myös vähentäisi virkamiesvalmistelun monipuolisuutta erityisesti tilanteissa, joissa vahvat vakaumuspoliittiset näkökohdat ohjaisivat valmistelua. Johtavien virkojen määräaikaisuus voi edesauttaa tätä kehitystä. Julkisen johtajapolitiikan kehittämisessä olisikin otettava huomioon tämä jo Weberin esille nostama uhkakuva.

Ehkä kiintoisin Weberin viesti nykyaikaisen yhteiskunnan hallinnolle on vastuullisuuspolitiikan vaatima tieto päätösten vaikutuksista. Weber ei tosin nosta tätä kysymystä kovin vahvasti ja yksityiskohtaisesti esille. Saksalaisessa yhteiskunnassa vahva virkamieskunta, jolla oli avaimet myös ministeripaikkoihin, oli Weberin toteamalla tavalla ylivoimainen tietoperustaltaan verrattuna poliitikkoihin, joiden ammatti oli vasta muotoutumassa. Tilanne on tältä osin toinen nykypäivän hyvinvointivaltiossa. Poliitikot ovat hyvin koulutettuja ja heillä parhaimmissa tapauksissa puolueenkin puolelta käytettävissään valmistelukapasiteettia. Hallitusohjelma ja puolueiden suunnitelmat ovat siten tämän päivän maailmassa merkittäviä hallinnonkin valmistelun kannalta. Hallinnon etuna on vakiintuneiden organisaatioiden, kuten ministeriöiden ja virastojen, professionaalinen ja aikojen kuluessa kumulatiivisesti lisääntynyt asiantuntemus. Kehittyneissä yhteiskunnissa tämä asiantuntemus on yhä merkittävämmässä asemassa. Tähän tietopohjaan poliittinen johtokin joutuu tukeutumaan. Weberin teesi vastuullisuuspolitiikasta ja siitä, että päätösten vaikutuksia tulisi edeltä käsin miettiä ja tutkia on suositus organisoida sekä policy advice että policy evaluation -tyyppistä valmistelua yhä korkeatasoisemmin ja systemaattisemmin.

Weberin nostaminen policy evaluaation kehittämisen puolestapuhujaksi on ehkä kaukaa haettava, mutta hänen tiukka logiikkansa hallinnon ja politiikan tehtävistä ja valmisteluvas- tuusta sopii hyvin yhteen sen kanssa, että evaluaatiosta on tullut yhä merkittävämpi hallin-

non sekä myös politiikan työväline. Evaluaatio myös yhdistää käytännöllisesti ja yhä korkeammalla professionaalaisella tasolla tieteellisen tutkimuksen ja hallinnon valmistelutyön.

TRANSITIOMAIDEN MURROS WEBERIN AJATUSTEN POHJALTA TULKITTUNA

Vuoden 1919 luennossaan Weber sohausi reaalikommunismiin muurahaispesää tarkoittuk- sellisen voimakkaasti. Kannanotot vaikuttavat poliittisilta, mutta jälkikäteen arvioiden hän tuli pikemminkin esittäneeksi profetian reaalikommunistisen järjestelmän tulevaisuudesta. Väkivallan ihannointi, salaiset organisaatiot ja urkintajärjestelmät sekä karismaattisena seurueena toimiva eliitti olivat piirteitä diktatuurista, joka voi tuottaa vain tyypillisen sotilasdik- tatuurin tuloksia. Weberkään ei kyennyt näkemään miten massiivisesta ilmiöstä maailmanvalloitus suunnitelmiseen oli kysymys tulevassa Stalinin Neuvostoliitossa, mutta järjestelmän poliittis-hallinnolliset heikkoudet hän kykeni osittain näkemään.

Vuonna 2010 olemme voineet noin 20 vuotta seurata reaalikommunististen järjestelmien korvautumista Euroopan ja Keski-Aasian entisissä kommunistimaissa. Weberin näkökulmasta tarkasteltuna kysymys on paluusta liberaalidemokratian, oikeusvaltion ja markkinatalouden tielle. Mutta millaisilla ehdoilla ja edellytyksillä?

Mitä tiedämme tästä transiitioilmioista, jolla on suuri merkitys Euroopan tulevaisuudelle? Ilmiöstä, joka tulee määrittelemään suurelta osin EU-Euroopan kehitystä. Olemme jo ehtineet nähdä transition alkuvuosien lähes sekasortoisen murroksen. Vuonna 2009 alkanut taloudellinen lama on ensi kerran koetellut näiden maiden kasvukehitystä. Transiitio on synnyttänyt myös monia poliittisia konflikteja, mutta pääosin se on näyttäytynyt suhteellisen vakaana muutoksena kohti läntisen Euroopan arvoja ja poliittis-hallinnollisia malleja. Kehityksen valtavirta seuraa siis Weberin viitoittamaa kehityksen ja rationalisoitumisen linjaa.

1900-luku oli Weberinkin esittämällä tavalla idealismin romahduksen vuosisata. Suuret aatteet, kommunismi niiden joukossa, kypsyivät vaiheeseen, jossa kehitys saattoi jatkua vain reaalisoittelutuksina. Olemme 1900-luvulla nähneet Mussolinin ja Hitlerin johtamien vallan-

kumousten luomat reaalisovellutukset. Nämä esimerkit kertovat Weberin ennakoimalla tavalla miten idealismi ”kadun vallankumouksellisten” hallitusten käsissä muuttui harvainvallaksi ja terroriksi. Aikojen kuluessa hartaudella vaalitut yhteiskuntien demokratiaa ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet huudettiin aikansa eläneiksi ja niitä pilkattiin. Jo Aristoteleen ja Platonin esille nostamat demokratian ja tyrannian vuorottelun uhkakuvat toteutuivat – nyt vain korkeammalla tasolla massayhteiskuntien voimainittelönä. Weberillä ei vuosi ennen kuolemaansa ollut enää mahdollisuutta analysoida näitä Euroopan dramaattisia kehitysvaiheita, mutta hänen havaintonsa viittaavat siihen, että väkivaltaisen reaalikommunismien merkitys tässä kehityksessä oli selvästi nähtävissä.

Reaalikommunismi on toki syytä käsitellä omana kategorianaan. Ei siksi, että kommunistista ideologiaa kannattavat eivät hyväksy rinnastusta muihin vuosisadan epäonnistuneisiin yhteiskuntakokeiluihin. Pitävämpi perustelu reaalikommunismien merkittävämälle asemalle johtuu kahdesta syystä. Ensiksikin reaalikommunismilla oli aito suhde sosialismin aatteelliseen kehitykseen ja näin eurooppalaiseen aatehistoriaan ja tieteelliseen ajatteluun. Reaalikommunismi oli yksi eurooppalaisen demokratialiikkeen sovellutus. Myös Länsi-Eurooppa ja Pohjoismaat ovat soveltaneet sosialismin aatteita käytäntöön. Reaalikommunismien valinnat, joita Weber kritisoi, johtivat kuitenkin hyvin samanlaiseen poliittiseen yhden puolueen järjestelmään kuin muissa totalitaarisissa yhteiskunnissa. Olennaista on kuitenkin hallintotieteellisestä näkökulmasta se, että reaalikommunismien organisaatiojärjestelmät ja -rakenteet, virkamiesmallit ja hallintokulttuuri eivät jääneet muille totalitaarisille järjestelmille ominaiselle improvisoidulle tasolle. Weberin terminologian mukaan karismaattiset seurueet korvautuivat neuvostojärjestelmässä neuvostobyrokralialla. Tämä loi reaalisosialismille jatkuvuutta ja kestävyyttä erityisesti sotavaltion oloissa.

Silti Weberin profetia siitä, että reaalikommunismien tuhon ainekset oli luotu jo tässä idealistisessa vaiheessa, jossa kommunismien kaaderit vielä uskoivat luovansa jotain aivan ainutlaatuisuutta yhteiskuntaa, on purevaa. Weberin kritiikki katuvallankumouksellisuutta, äärimmäistä vakaumuspolitiikkaa ja kosmis-

eettistä rationaalisuutta vastaan kuvastavat hänen epäuskoisuuttaan ihannevaltion propagandaan. Weberin esittämä kritiikki onkin keskeistä etsittäessä syitä reaalikommunismien romahdukseen, sillä juuri talouden ja hallinnon organisatorisissa kysymyksissä kyseinen järjestelmä epäonnistui selvimmin.

Toinen reaalikommunismien merkitystä korostava seikka johtuu järjestelmän pitkäaikaisuudesta ja dominoivasta luonteesta koko sillä laajalla alueella, jossa Neuvostoliitto ja sen poliittiset liittolaiset hallitsivat vuosikymmeniä. Reaalikommunismien romahduksen osatekijöillä, joita Weberkin tuo esille, on tieteellistä mielenkiintoa historiatutkimuksessa ja politiikan teorian tutkimuksessa. Kuitenkin ehkä vielä merkittävämpi ja joka tapauksessa ajankohtaisempi kysymys on reaalikommunismien romahduksen syiden ja osatekijöiden yhteisten kommunistimaiden transition toimintamekanismeihin. Hypoteesina voidaan esittää, että reaalikommunismien heikkoudet tarjoavat välineitä transition analyysille. Ne valaisevat ko. yhteiskuntien neuvostoaikaista kehitystä ja sitä, miten reaalikommunismi onnistui etäännyttämään itsensä ”länsimaisesta” markkinataloudesta, liberaalidemokratiasta ja oikeusvaltiosta. Pelkkä manifestoitu ideologinen etäännyminen ei kuitenkaan kerro, missä määrin käytännön sovellutukset poikkesivat ”länsimaisesta porvarillisesta” yhteiskunnasta.

Weber näki näiden erojen yhteiskuntakehitystä taannuttavan vaikutuksen, mutta epäili neuvostojärjestelmän todella etäännyvän siinä määrin kuin tapahtui porvarillisesta järjestelmästä. Weber ei selvästikään kyennyt näkemään stalinismin voimaa ja vaikutuksia. Leninin teos *Valtio ja vallankumous* (1975) on ainoita käytännön sovellutusten asteelle vietyjä esityksiä tulevan reaalikommunistisen valtion ratkaisuisista. Marx ja Engels, kuten muutkin sosialismin teoreetikot, olivat luoneet teoreettisia malleja ihanneyhteiskunnasta. Lenin sen sijaan kirjoitti teoksensa näköpiirissä olevan vallankumouksen tarpeisiin ja tietoisena Venäjän erityisoloista. Tavallaan Weber ja Lenin pohtivatkin reaalikommunismien ongelmia samalla tasolla. Mutta Weberin kuolema vuonna 1920 ja Leninkin jo 1924 veivät mahdollisuudet syvempään diskurssiin. Onko tämä diskurssi nousemassa nyt transition tarpeiden vuoksi ajankohtaiseksi?

Uskoisin niin (transitioteorioista ks. Salminen & Temmes 2000).

Toteutumatta jääneen diskurssin osa-aineksa on kolme. Ehkä poliittisesti tärkein ero on reaalikommunismien demokratiakäsitys. Lenin, kuten esikuvansakin, johti demokratiakäsityksensä sosialismin idealismista ja Pariisiin kommunistien kokemuksista. Demokratian tuli kummuta kansasta ja olla seurausta alhaalta ylöspäin nousevista voimista. Weber puolestaan uskoi edustukselliseen ”massademokratiaan” ja oli kriittisen kyyninen katuvallankumouksellisuutta kohtaan. Ristiriita on sovittamaton, mutta kuvastaa laajemminkin demokratiakäsityksen ongelmallisuutta. Weberin ja Leninin aikana liberaalidemokratia oli saanut jalansijaa vain harvassa maassa ja edustuksellisen demokratian vähättyä ja vastustus olivat ajalle ominaisia.

Toinen merkittävä jännite oli erilainen käsitys politiikan ja hallinnon rooleista yhteiskunnassa. Leninille oli selvää, että kansaa alistanut ja sortanut virkamiesvalta tuli saada kansan kontrolliin ja sen työvälineeksi. Poliitiikan kontrollointi oli myös osa Leninin demokratiakäsitystä, joka perustui vallankumouksellisen eliitin ja siten yhden puolueen ylivaltaan. Tätä taustaa vasten Weberin pohdinnat puolueiden ja ammattipoliitikkojen kehityksestä hänen aikanaan kertovat samasta demokratian toimivuutta koskevasta huolesta. Leninillä ja hänen seuraajillaan oli aiheita korostaa järjestelmänsä demokraattisuutta, vaikka kyse oli yksipuoluejärjestelmä ilman todellisia vaaleja. Weber puolestaan huolehti todellisten ammattimaisten poliitikkojen asemasta ja toimintamahdollisuuksista laajenevassa edustuksellisessa demokratiassa. Molemmilla oli ongelmana nähdä, miten luotaisiin toimiva järjestelmä vaihtaa vallanpitäjiä ilman yhteiskunnallisia häiriöitä.

Kolmas ja hallintotieteellisesti merkittävä diskurssin kohde olisi ollut hallinnon asema yhteiskunnassa. Reaalikommunismien luoma massiivinen byrokraatia ei täyttänyt neutraalin byrokraatian minimiedellytyksiä. Muodolliselta asemaltaan se oli edelleen karismaattinen seurue, johtavan puolueen ohjaama eliitti, jolta puuttui oikeusvaltion tuki ja ohjaus. Se ei ollut neutraali suhteessa kansalaisiin, vaan se oli alistettu jopa tuomioistuimia myöten kommunistiselle puolueelle. Näin koko yhteiskunta oli

oikeusvaltion sijasta eräänlainen kommunistisen puolueen johtama hallintovaltio. Kaikki nämä reaalikommunistisen valtion hallinnon piirteet olivat ristiriidassa Weberin korostaman politiikan ja hallinnon välien työnjaon kanssa. Weber näki virkamieskunnan politisoitumisen uhkana myös liberaalidemokratiassa. Neuvostoyhteiskunnan hallinnon totaalinen politisoituminen johti siten kaikessa laajuudessaan ongelmiin, joita ovat hallinnon tason ja itsenäisyyden heikkeneminen, ja tästä seuraavat ongelmat sekä yhteiskuntakehityksen hallinnassa että hallinnossa.

Edellä esitetyt reaalikommunismien keskeiset poliittis-hallinnolliset erot verrattuna porvarilliseen yhteiskuntaan toivat reaalikommunismien idealistisessa vaiheessa (1920-luku ja sota-aika) tiettyä dynaamisuutta ja voimaa yhteiskunnan kehitykseen. Weber näki kuitenkin ennustuksessaan tämän kehitysvaiheen pinnallisuuden viitattessaan siihen, että palattaessa arkiseen jokapäiväiseen yhteiskuntaelämään pelkkä heroismi ja aatteellisuus eivät auta ratkaisemaan käytännön ongelmia. Reaalikommunismien ongelmat tulivat esille Weberin ennustamalla tavalla viimeistään 1970-luvulta alkaen kuin kävi selväksi, että kommunistinen järjestelmä ei kykene luomaa kilpailukykyistä hyvinvointivaltiota, ja että sen kyky pyörittää massakulutusyhteiskuntaa oli puutteellinen.

Alkanut vuosisata näyttää olevan yhteiskunnallisten aatteiden osalta kyyninen vuosisata. Tuskinpa kommunismin kaltainen ”suuri” ideologia, joka pyrkii totalitaarisesti ohjaamaan tavallisen ihmisen elämää, tulee kehittyneissä maissa enää saamaan jalansijaa ja johtamaan harhaan kokonaisia kansakuntia. Sen sijaan Weberin kuuluttama arkinen vastuullisuus politiikassa saattaa johtaa hyvinvointiyhteiskuntien syvenemiseen. Weberin edustama pragmaattinen kyynisyys saattaaakin tuottaa korvaavan ideologian, joka korostaa politiikan vastuuta ihmisten hyvinvoinnista.

Weber edusti yhteiskunnallisen kehityksen analysoinnin traditiota omista tutkimuksissaan. On selvää, että 1900-luvun kokemuksia tullaan analysoimaan ja hyödyntämään. Yksi yleinen havainto tulee olemaan se, että kehittyneissäkin maissa yhteiskunnallinen edistyminen on hauras rakennelma, joka sortuu ja taantuu helposti. Näin yhteiskuntien kehitystä tulee vaalia ja

toivoa, että ainakin jossain osissa maapalloa se tuottaisi hyviä tuloksia ihmisten hyvinvoinnin muodossa. Tällaiset yhteiskunnat ovat tärkeitä maailmanlaajuisesti vaikuttavia esikuvia. Ne tulisi nostaa jalustalle maailmanlaajuisen kehityksen esikuvina ja malleina. Postmodernit viittaukset kansallisvaltion merkityksen taantumiseen ihmisyhteisöjen kehityksessä ovat tätäkin taustaa vasten harhaanjohtavia

LÄHTEET

Lenin, Vladimir (1975). *Valtio ja vallankumous*. Moskova: Kansankulttuuri.
Salminen, Ari & Temmes, Markku (2000). *Transitio-teoriaa etsimässä*. Kikimora Publications, Series B:10.

Weberin lähes sata vuotta sitten, ensimmäisen maailmansodan varjossa pitämät kaksi luento ovat tietenkin lähinnä viesti menneisyydestä, mutta monikerroksisten ja varmasti kuulijoille raskaiden luentojen sisällössä on mielestäni edelleen paljon merkittävää pohdittavaa myös tämän päivän yhteiskunnissa.

Weber, Max (2009). *Tiede ja politiikka - kutsumus ja ammatti*. Suomentanut Tapani Hietaniemi ja Risto Hannula. Tampere: Vastapaino.